

УДК 81'373.612.2

МЕТАФОРА, ЇЇ ПРИРОДА ТА РОЛЬ У МОВІ ТА МОВЛЕННІ

А.П. Гаврилюк

Національний технічний університет України —КПІ

У статті йдеться про природу метафори і її визначення на основі аналізу досліджень, присвячених даному питанню, вчених різних галузей знань, а саме мовознавців, філософів та психологів різних країн та епох, про роль метафори у мові та мовленні. Дається пояснення поняття метафори в її вузькому та широкому розумінні, розглядаються такі поняття як метафоричне мислення та концептуальна метафора.

Ключові слова: метафора, мова, мовлення, образне вираження змісту, метафоричне мислення, концептуальна метафора.

Поняття метафори викликало різноманітні дискусії протягом всієї історії лінгвістичної науки. Але вивчалось це поняття і в інших науках. Можна сміливо стверджувати, що саме метафоричне мислення спричинило розвиток як мови, так і культури в цілому. Тому в широкому культурному полі розуміння метафори присутнє не лише в лінгвістиці, але й у філософії, психології, літературознавстві. Дослідженням метафори займалися найвидатніші мислителі — Арістотель, Руссо, Гегель, Е. Кассіпер, Х. Ортегі-і-Гассет та багато інших. Метафора і сьогодні привертає увагу представників різних наук, які по-різному визначають її сутність. На думку Артюнової Н. Д., вивчення метафори «стає все більш інтенсивним та швидко розширюється, захоплюючи різні області знань — філософію, логіку, психологію, психоаналіз, герменевтику, літературознавство, літературну критику, теорію витончених мистецтв, семіотику, риторіку, лінгвістичну філософію, різні школи лінгвістики» [2, 5].

Актуальність даного дослідження полягає у необхідності вивчення та узагальнення різноманітних думок і підходів до визначення метафори як одного із найважливіших явищ мови, мовлення і тексту.

Метою даного дослідження є встановлення ролі метафори у мові та мовленні, розгляд метафори в її вузькому та широкому розумінні. .

Об'єктом дослідження є метафора, її природа, розвиток та її місце у мові і мовленні.

Предмет дослідження – аналіз та узагальнення різноманітних поглядів стосовно поняття метафори вчених різних галузей знань, визначення метафори, використання метафори у мові і мовленні, її функції.

Матеріалом дослідження послуговували наукові праці Ф. де Соссюра, Ш. Баллі, особливо збірник статей —Теорія метафори за редакцією Н. Д. Арутюнової, а саме статті Н. Д. Арутюнової, Х. Ортега-і-Гассета, М. Джонсона та Дж. Лакоффа, Е. Маккормака.

Перш ніж визначити поняття метафори в лінгвістичних студіях, прослідкуємо етимологію цього слова. Термін —метафора походить від грецького слова —«μεταφορά», що означає —перенесення». Вперше визначення цього терміну зустрічається в —Поетиці Арістотеля в розділі —Про мистецтво поезії [1, с.1097], згідно з яким "метафора – це перенесення слова зі зміненим значенням з роду на вид, або з виду на вид, або за аналогією". З даного визначення витікає, що метафора виникає на основі перенесення властивостей, тому її можна назвати скороченим порівнянням: відбувається заміщення того, що мовець має на увазі, іншим висловом. На нашу думку, дуже важливо підкреслити, що метафора – це саме «перенесення... за аналогією», тобто за схожістю або подібністю, за асоціацією тощо. Поняття асоціації стосується мисленевих процесів мовця, тому воно є причиною або поштовхом до виникнення метафори.

Метафора реалізується також у мовленні і вона є мовленнєвим явищем. Вперше воно почало вивчатись у риторичі, де метафора розглядалась як відхилення від норми, як перенесення назви одного предмету на інший. Головною метою метафори в риторичі було прикрасити мовлення, здійснити вплив на слухача та переконати його. Тому метафора, головним чином, виконувала прагматичну функцію.

Пізніше вивчення метафори перейшло до стилістики, а саме до образного мовлення, коли метафора почала виконувати образну функцію. Оскільки метафора функціонує саме в мовленні, слід розглядати її як мовленнєвий, індивідуально реалізований прийом мовця або письменника, який він застосовує, дотримуючись певної фігури та використовуючи певні мовні засоби. Твердження, що мовлення є індивідуальним, підтверджується дослідженнями мови та мовлення відомого швейцарського мовознавця Фердинанда де Соссюра і не менш відомого німецького вченого Вільгельма Гумбольдта. Вони надали більш чіткішого розрізнення та визначення цих двох понять, за яким мовлення включає —індивідуальні комбінації, залежні від мови мовців та —акти фонації — реалізації акустичних образів, які —так само залежні від волі мовців і необхідні для здійснення цих комбінацій [6, с.32].

Ш. Баллі продовжив вивчення мови та мовлення і зробив особливий внесок у виникнення і розвиток образного мовлення. Кожного разу, коли вдається визначити походження образу, людина стикається з обмеженістю людського розуму або з однією з необхідностей, яким підкоряється мовленнєва діяльність людини. Найбільша недосконалість людського розуму полягає в тому, що він нездібний до абсолютної абстракції; він не може виділити чисте поняття, сприйняти ідею поза будь-яким зв'язком з конкретною дійсністю. Людина уподібнює абстрактні поняття предметам чуттєвого світу, бо для неї це єдиний спосіб пізнати їх і ознайомити з ними інших. Таким, на думку автора, є походження метафори: «метафора — це не що інше, як порівняння, в якому розум під впливом тенденції зближувати абстрактне поняття і конкретний предмет поєднує їх в одному слові [7, с.187]. Подібні зближення зазвичай ґрунтуються на нечітких аналогіях, які іноді є абсолютно нелогічними; проте вони досить зрозуміло показують, що ж саме у зовнішньому світі привертає увагу людини і в яких образах малюється йому те, що його розум не може осягнути в суто абстрактній формі. [7, с.187] Завдяки такому визначенню метафори можна стверджувати, що метафора – результат процесу образного мислення мовця, яке поєднує різні поняття за аналогією та асоціацією в одному мовленнєвому акті.

Поступово з вивченням метафори у риторичі, лінгвістиці та стилістиці, її дослідження поширилось в ті галузі знань, які займаються проблемами мислення, пізнання, свідомості та концептуальних систем. Існує тенденція до розширеного поняття —метафори. Цим терміном називають не тільки будь-який спосіб образного вираження змісту, який існує в художньому тексті, а й в образотворчому мистецтві: кінематографі, театрі та живописі. Зараз метафора це не лише стилістичний прийом, але й символ у мистецтві, яка може бути невербальною.

Оскільки метафора, як вже зазначалось, виникає завдяки образному мисленню, питання її ролі в мові, мовленні та мисленні в цілому розглядалось різними філософами. Мислителі раціоналістичних та позитивістських поглядів, прибічники логічного аналізу вважали, що метафора як спосіб вираження змісту непотрібна та навіть зайва, оскільки дає неточне, розмите уявлення про предмет, тому потрібно вживати слова лише в їхньому прямому значенні. Філософи романтичних поглядів називали метафору єдиним способом вираження думки, визначення об'єктів високого ступеня абстракції та навіть мислення, взагалі. Вони стверджували, що пізнання є метафоричним, а й метафора – невід'ємна складова мислення, мовлення та мови. Саме таке величезне значення надавав метафорі Хосе Ортега-і-Гассет: —Від наших уявлень про свідомість залежить наша концепція світу, а вона в свою чергу визначає нашу мораль, нашу політику, наше мистецтво. Виходить, що вся величезна споруда Всесвіту, сповнена життя, лежить на крихтному та легкому тільці метафори [5, с.77]. Насамперед, ці дві абсолютно протилежні позиції можуть здаватися занадто категоричними. Точність вираження думки дійсно необхідна у комунікативному

процесі, даже у науково-технічному, однак не можна виключати метафору з мовлення неможливо і одночасно вважати її як єдиний спосіб пізнання. Твердження Х. Ортега-і-Гассета стосувалось не лише метафори, але й метафоричного мислення (його стаття має назву —Дві великі метафори!). Ці дві метафори він розрізняв, головним чином, за функціями, які вони виконують. **По-перше**, метафора дає найменування новим поняттям, які складно пояснити словами у прямому значенні в результаті перенесення на основі певних ознак (метафора у вузькому смислі). **По-друге**, метафора слугує мисленню, тобто вона допомагає не лише назвати об'єкт таким чином, щоб він став зрозумілим для інших, але й по суті придумати його. Остання функція стосується саме метафори, яку ще можна назвати метафоричним мисленням. Саме метафоричне мислення, на нашу думку, є метафорою в широкому розумінні. Тому метафору почали розглядати як спосіб мислення, так і пізнання.

Особливу роль у мові грають ключові метафори. Вони проводять аналогії та будують асоціації між різними системами понять. Раніше ключовими метафорами займалися переважно культурологи, які вивчали національні картини світу, тепер їх розглядають спеціалісти з психології мислення та методології науки. Особливу увагу цій проблемі приділили М. Джонсон та Дж. Лакофф. Вони стверджували, що метафора застосовується не лише в мовленні, але й самі процеси мислення людини значною мірою є метафоричними» і —понятійна система людини упорядковується та визначається метафорично. Метафори як мовні вирази стають можливі саме тому, що існують метафори в поняттєвій системі людини». Був введений і обгрунтований термін —поняттєва метафора» або —**концептуальна метафора**» [3, с.389]. Ми —живемо— концептуальними метафорами, вони супроводжують кожен наш день не лише в мові та мовленні, але й в мисленні та діях. Концептуальна метафора стоїть на перетині знань між однією концептуальною областю та іншою. Вона переосмислює явища одного роду в термінах явищ іншого роду. Концептуальна метафора утворюється в результаті метафоричного мислення.

Коли виникає нова реальність, мовець починає проводити аналогії зі схожими, вже існуючими поняттями, виникають асоціації з поняттями попереднього досвіду, а отже, виникає метафора. Такий підхід до вивчення метафори належить когнітивній лінгвістиці. Саме поняття концепту та концептуальної метафори дали великий поштовх розвитку цієї науки. Великий внесок у дослідження цього питання зробив Ерл Маккормак. Автор пояснює виникнення метафори у процесі пізнання. Він пропонує для цього припустити, що існують так звані глибинні структури людського розуму, завдяки яким розум співставляє досить різні семантичні концепти. Метафора поєднує подібність між властивостями семантичних референтів із несхожістю між ними, оскільки вона створює новий зміст. За Е. Маккормаком існує два рівні глибинних структур: семантичний та когнітивний, які не є взаємовиключними, оскільки в основі семантичного процесу лежить когнітивний процес. Але ці рівні і не є тотожними, оскільки автор допускає і наявність невербальних когнітивних функцій, як наприклад ті, що допомагають митцям виражати свої почуття без слів. [3, с.359] Вчений розглядає метафору зсередини та зовні. Метафори зсередини функціонують як —когнітивні процеси», завдяки яким —ми поглиблюємо наші уявлення про світ та створюємо нові гіпотези», а зовні — як —посередники між людським розумом та культурою». [3, с.360] Таким чином, метафори не лише змінюють мову, а й світосприйняття. Такий погляд ще раз підтверджує нашу думку, що метафора може розглядатись у вузькому та широкому значенні. У вузькому значенні метафора функціонує у мовленні, а в широкому вона функціонує у мові та мисленні (лексичне значення ґрунтується на понятті), впливає на процеси пізнання, на розвиток мови та навіть культури.

На сьогодні метафора застосовується в різноманітних видах текстів різних галузей, різних функціональних стилів та жанрів. Найчастіше звичайно метафора реалізується в художньому, публіцистичному та розмовно-побутовому функціональних стилях, в яких вона виступає як стилістичний прийом чи спосіб образного вираження змісту для посилення образно-виразної функції мовлення. В даному випадку метафора реалізується в мовленні. В науковому та офіційно-діловому функціональних стилях метафора як стилістичний

прийом використовується рідко, оскільки образність та виразність можуть внести неточність, що є неприпустимим в цих стилях. Але метафора в цих стилях може виконувати пояснювальну функцію, особливо, що стосується абстрактних понять та явищ, які складно пояснити словами у прямому значенні. Вона може також сприяти створенню нових термінів, оскільки при метафоризації з усього набору лексико-семантичних варіантів слова, реалізується лише один в результаті звуження або спеціалізація семантики.

Якщо ж говорити про метафору в широкому розумінні, яка функціонує у мові та мисленні, то в такому випадку в будь-якому тексті будь-якого стилю та жанру ми зустрінемо метафору. Як вже зазначалось, завдяки метафоричним процесам відбувається пізнання та номінація, семантика розвивається як в семасіологічному, так і в ономасіологічному аспектах, виникають нові терміни, нові мовні вирази, словосполучення, а отже метафора стає словами та виразами загального вжитку. Найчастіше ми навіть не замислюємось про те, що той чи інший вираз чи словосполучення є метафоричними, оскільки метафора, яка колись була механізмом їх виникнення, тепер не відчувається. В текстах будь-якого функціонального стилю важко помітити концептуальну метафору, не досліджуючи її спеціально, тому що перенесення ознаки одного предмету чи явища на інший відбулось ще під час виникнення самого ж поняття, а потім і слова. Наведемо приклад концептуальної метафори, який пропонують М. Джонсон та Дж. Лакофф [3, с.388]: —THE ARGUMENT IS WAR| або —СУПЕРЕЧКА – ЦЕ ВІЙНА|. В даному випадку концепт —СУПЕРЕЧКА| містить лексику, яка характерна для опису війни: —I've never won an argument with him| —Я ніколи не *перемагав* в суперечці з ним|, — If you use that *strategy*, he'll *wipe you out* | —Якщо ви будете дотримуватись цієї *стратегії*, він вас *знищить*|. Цей приклад підтверджує те, що ми вживаємо концептуальні метафори щодня неважливо в якому стилі і найчастіше навіть не помічаємо цього.

Метафора як мовна і мовленнєва одиниця виконує декілька різних функцій, залежно від яких вона може розглядатись як стилістичний прийом, як спосіб образного вираження змісту, як спосіб пізнання та номінації нових понять та як спосіб мислення. Хоча в мовознавчому та стилістичному аспекті метафора цікавить більше як мовленнєве явище, вона насправді існує і в мисленні, і в мові. Метафора поєднує мислення, мову та мовлення, що тісно взаємодіють та не можуть розглядатись окремо. Метафоричне мислення породжує метафору в мовленні, використовуючи вже існуючі мовні засоби, та створює нові мовні засоби, які по суті стають метафорами в мові. Метафори, або поняттєві метафори за М. Джонсоном та Дж. Лакоффом, в мові – це мовні вирази, які виникли завдяки метафоричному мисленню та укорінилися в мові як сталі вирази та словосполучення. Таким чином, метафора надає словам нового лексико-семантичного значення, що дає розвиток мові. Її роль в мові та мовленні значна, особливо стосовно всіх абстрактних понять та явищ, оскільки їх важко пояснити словами в прямому значенні. Метафора породжує синонімію та полісемію, розвиває системи термінології та емоційно-експресивної лексики, створює нові лексичні та фразеологічні конструкції. Без неї не існувало б предикатів широкої сполучуваності, наприклад, предикатів руху, таких як —іти|, —летіти| тощо; слів, що позначають абстрактні поняття, які ми не можемо побачити чи відчутти; багатозначних слів тощо. Метафора відіграє величезну роль в мові та мовленні, оскільки виконує номінативну, пояснювальну, емоційно-оцінну, семантичну та прагматичну функції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аристотель. Об искусстве поэзии / Аристотель // Этика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории. — Минск: Литература, 1998. - С. 1064-1112.
2. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс / Н. Д. Арутюнова // Теория метафоры: Сб.: Пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. / Вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой; Общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной. — М.: Прогресс, 1990. — С.5-33.

3. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Джордж Лакофф, Марк Джонсон // Теория метафоры: Сб.: Пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. / Вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой; Общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной. — М.: Прогресс, 1990. — С.387-415
4. Маккормак Э. Когнитивная теория метафоры / Эрл Маккормак // Теория метафоры: Сб.: Пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. / Вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой; Общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной. — М.: Прогресс, 1990. — С.358-386.
5. Ортега-и-Гассет, Х. Две великие метафоры / Хосе Ортега-и-Гассет // Теория метафоры: Сб.: Пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. / Вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой; Общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной. М.: Прогресс, 1990. — С.68-82.
6. Сосюр, Фердинан де. Курс загальної лінгвістики / Пер. з фр. А.Корнійчук, К.Тищенко. — К.: Основи, 1998. — С.10-34.
7. Bally Ch. Le langage figuré / Bally Charle // Traité de stylistique française / 1er vol., 2nde édition, Paris Librairie c. Klincksieck, 11, Rue De Lille, 1909, P.184-202.

